

Д-Р ОЛЕКСА ВОРОПАЙ

ЕТНОГРАФІЯ

—

НАУКА ПРО НАЦІЮ

ЛОНДОН

1963

Відбитки із »Визвольного Шляху«

інв. 2240

З друкарні Української Видавничої Спілки в Лондоні

*Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road, London, N.1.*

ЕТНОГРАФІЯ — НАУКА ПРО НАЦІЮ

*Етнографія — наука, головне завдання якої є описувати та досліджувати етнічну специфіку народу, його культури і побуту. Отже, досліджувати процеси і розвиток формування нації.

Саме слово «етнографія» походить із грецької мови і складається з двох слів: «Ethnos» — народ і «grapho» — описую. Вперше термін «етнографія» був вжитий у «Етнографічному альбомі» (Ethnographische Bildergalerie), виданому в Нюрнберзі 1791-го року.

Але, що значить описувати народ? Що саме треба описувати? Які прикмети окремих людей, чи цілих народів, повинні цікавити етнографію? Крім того, якщо йдеться про людей, чи цілі народи, то в якому взаємозв'язку перебуває етнографія з іншими науками про людину? Все це важливі й актуальні проблеми, які ще в XIX-му столітті викликали велику дискусію поміж ученими всього світу і та дискусія продовжується ще й досі.

Одні зводять етнографію до рівня допоміжної дисципліни, що повинна лише збирати матеріал для інших наук, а зокрема для етнології — науки про народ. Інші розглядають етнографію тільки як частину антропології, а ще інші — обстоюють самостійний характер етнографії, як науки про побут і культуру окремих народів, чи людства взагалі.

Спочатку ми коротко зупинимось на основних етапах розвитку цієї дискусії, а зокрема на взаєминах етнографії з етнологією та антропологією, що теж є науками про людей, чи окремі людські раси. Далі ми будемо розглядати етнографію тільки як самостійну науку і саме науку про націю, — науку, що досліджує етнічну специфіку народів взагалі, а зокрема нашого українського народу.

Говорячи про етнографію, ми не можемо уникнути розмови й про фолклор — явище, що так органічно пов'язане з етнографічною наукою і так корисно доповняє її, що практично їх не можна розділити.

ЕТНОЛОГІЯ

Саме слово «етнологія» походить із грецької мови і складається з двох слів: «ethnos» — народ і «logos» — вчення, або наука.

Термін «етнологія» виник на початку XIX-го століття в Німеччині і швидко поширився в країнах Західної Європи і Америки. Спочатку слово «етнологія» розумілося як синонім етнографії, а пізніше йому почали надавати самостійного значення, трактуючи «етнологію» як окрему науку. Більше того, етнологію почали розуміти, як науку про загальні закони розвитку людської культури, а етнографії відводили ролі лише описової дисципліни, — без аналізу і порівнянь.

*) Доповідь, прочитана на Першому семінарі Вишого Учительського Курсу в Англії, що відбувся в днях 22-23 вересня 1962 р. в Лестері.

Так, англієць Кін (Keane, 1896) твердив, що етнографія — швидше література, ніж наука, бо вона, мовляв, описує побут та звичаї окремих народностей, а етнологія вивчає ті ж самі людські групи в їхніх взаємозв'язках.

Німець Н. Schurtz (1895) вважає етнографію за описове народознавство, а етнологію — за порівняльне.

Швайцарець Otto Stoll (1918) пише так: Термін «етнографія» означає насамперед «опис народів» і тому знаходить собі найдоцільніше застосування в тих випадках етнографічних дослідів, де мова йде про монографічний опис окремого народу. Слово «етнологія» — дослівно «народознавство» — застосовується тоді, коли треба проводити такі досліді, де центр ваги падає на порівняння кількох явищ матеріальної або духової культури в межах певного числа етнічних груп.

S. R. Steinmetz (1894) встановлює таку різницю поміж етнографією та етнологією: Етнологія має своїм завданням порівнювати всі соціальні форми та явища в житті неісторичних народів, щоб установити закони розвитку цих форм та дати їм наукове пояснення. Матеріал для етнології постачає етнографія, яка вивчає окремі народи «in situ» монографічно або синтетично. Етнологія — наука порівняльна, абстрактна, вивчає загальні закони розвитку культури; етнографія — наука конкретна та індивідуальна. Завдання етнології — пояснювати явища з первісного життя народів та встановлювати закони виникнення і розвитку цих явищ.

Еспанський учений, Т. de Aranzadi (1917), професор Барселонського університету, вважає, що етнологія стосується до етнографії так само, як зоологія до зоографії; як загальна або порівняльна частина — до спеціальної, або описової, в багатьох інших науках.

Інший еспанець, L. de Hoyos (1917), пише, що етнографія є наука описова, яка збирає, класифікує й описує речі та дії, а етнологія — загальна наука.

Karl Weule (1902), лйпцігський етнограф, твердить, що етнографія вивчає матеріальну культуру, а етнологія — духову.

Інший лйпцігський етнограф, Fritz Krause (1921), накреслює три наукові дисципліни: 1) загальне народознавство; 2) часткове народознавство, або етнографія, що вивчає культури окремих народів, або культурних провінцій; 3) генетичне народознавство, або етнологія, яка досліджує культурний розвиток людства від початкових ступенів до найвищих.

Британська енциклопедія (*Encyclopaedia Britannica*, 1961) під гаслом «Ethnology and Ethnography» друкує таке пояснення: «Етнографія має справу з описовими студіями звичаїв окремих племен, або народів певних районів, у той час, як етнологія має більш теоретичне завдання». Цей розподіл в Англії пішов ще далі, і тут етнологія обмежується студіюванням історичних проблем культурного розвитку, вживаючи соціальну антропологію для порівняльних і загальних студій суспільства і культури (*utilizes social anthropology for comparative and generalizing studies of society and culture*).

Американські ж антропологи воліють вживати слово «етнологія» як загальний термін для обидвох цих предметів (Етнології і Етнографії).

З українських учених, проф. А. В. Ветухів (1927) дотримувався погляду, що етнографія — наука описова і статична, а етнологія — дослідча і динамічна.

А. Ковалівський (1925) теж уважав, що етнографія, себто «опис народу», є лише допомогою для етнології, себто науки про народ.

Проф. С. Кагаров (1928), пишучи про взаємини поміж етнологією та етнографією, зазначає: »За наших днів у цьому питанні — якась доба розброду. На Заході низка товариств, наукових часописів та окремих праць мають епітет »етнологічних«, хоча побіч з ними трапляється і назва »етнографія«, »етнографічний«. Так, Антропологічне Товариство у Відні розробляє питання не тільки »соматичної антропології«, а й етнографії та передісторичної археології. Те саме можна сказати про Американську Антропологічну Асоціацію, Антропологічний Інститут у Лондоні та багато інших установ. Берлінський часопис "Zeitschrift für Ethnologie", лийпцірський "Internationales Archiv für Ethnographie", польський "Archivum Nauk Antropologicznych" та інші цього роду часописи вміщують на своїх сторінках статті з антропології, етнографії, етнології, археології та інших суміжних наук«.

В 30-их роках в Україні термін »етнологія« вживався як синонім етнографії. Так, напр., до складу Харківської Науково-Дослідчої Катедри Історії Українського Письменства входила Етнологічно-Краєзнавча Секція; в Києві при Кабінеті ім. Хв. Вовка Української Академії Наук був Відділ Етнології, але журнал, що його видавала ця ж таки Академія називався »Етнографічний Вісник« і там друкувався не тільки етнографічний, описовий, а також і етнологічний матеріал.

Це недоцільне розмежування єдиної галузі знання на дві частини, етнологію і етнографію, мало своїх завзятих супротивників. Так, напр., відомий етнограф, Л. Я. Штернберг (1904) з цього приводу писав: »Всяка наука вивчає ті, чи інші описи; опис є констатуванням фактів, що їх спостерігається, без чого неможлива жодна наука. Вагу має тільки те, щоб спостережене констатувалося критично-науково. В етнографії, як і у всякій іншій науці, можливі описи ненаукові; діло вчених — відкидати одні й використовувати інші описи. Виділяти факти етнографії в особливу науку, окрему від вивчення їх, так само нерозумно, як вилучати закони хемії в особливу науку, залишаючи хемії тільки констатувати окремі випадки хемічних реакцій. Отже, немає потреби утворювати поруч з етнографією і етнологію«.

С. Кагаров (1928) з цього приводу писав: »Не можна, як здається мені, не приступити на погляд тих, що, як Л. Я. Штернберг, вважають описове та порівняльне вивчення народів за об'єкт єдиної науки — етнографії. Облік, опис та класифікація явищ входять до складу цілої низки наук, але ніяк не вилучається їх у самостійні галузі знання: фльористика, що має своїм завданням точно встановлювати рослинні види — складники фльори та участь окремих рослин у фльорі різних країв, систематика (таксономія, фітографія), що згруповує рослинні форми за спорідненими взаєминами поміж ними; органографія та інші відділи ботаніки, що їх характеризує

перевага описового моменту, набувають справжнього сенсу та закінчення лише у зв'язку з історією розвитку рослин, із знанням умов їх існування, та вивченням цілої суми життєвих процесів у них. Не являючи собою самостійних наук, вони входять, як необхідні складники, до спільного будинку єдиної ботанічної науки. Те саме треба сказати і про описову етнографію, що так само тісно поєднана з загальною або порівняльною етнографією, як, наприклад, описова географія рослин з екологічною та еволюційною фітогеографією та з ботанічною наукою взагалі.

Ми цілком погоджуємось із проф. Кагаровим. До речі, в нашій українській традиції, як і в традиціях інших слов'янських народів, термін «етнографія» вживається на означення і дослідження, і збирання матеріалів про побут і культуру будь-якого народу. Термін «етнологія» — не чужий для нас, але вживається він рідко.

ЕТНОГРАФІЯ У СИСТЕМІ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ

Як ми вже зазначали вище (див. стор. 1), було і є чимало авторів, що розглядають етнографію як частину антропології. Так, напр., в Англії J. Hunt (1864), Macalister (1864) і Duckworth (1915) розуміли антропологію дуже широко, як науку про людину взагалі, як комплекс низки наук, включаючи туди анатомію, фізіологію, психологію, етнологію, етнографію, археологію, історію та мовознавство, а Фрезер (J. G. Frazer, 1908) розумів антропологію, як науку про походження та перші фази розвитку людського суспільства. Е. В. Тейлор (Maп, 1906) і А. Л. Кроєбер (1923) ділили антропологію на «фізичну» і «культурну»; при чому «культурна антропологія» в свою чергу ділиться на археологію та етнологію, або етнографію в нашому розумінні. Такий поділ антропології на «фізичну» і «культурну», або «соціальну», у всіх англосакських народів існує й тепер.

У Франції такою всеосяжною наукою розуміли антропологію Pruner-Bey (1865), Chantre (1881), Р. Топінард і Р. Брока. Р. Топінард (Elem. d'anthr. gener., р. 215), наприклад, ділив антропологію на два розгалуження: перше з них вивчає рід людський та його відміни або раси з точки зору суто зоологічної (анатомії та фізіології), а друге — досліджує цілі народи, їхнє розселення та побутову культуру. Обидва ці розгалуження взаємно доповнюють одне одного і одне без другого існувати не можуть. Р. Брока (Bull. XI) ділив антропологію на три частини: Genre humain (загальна антропологія) — наука, що вивчає рід людський вцілому; Races humaines (етнологія) — наука, що вивчає людські раси за Броком, і Les peuples (етнографія) — наука, що досліджує окремі народи.

В Німеччині Е. Шмідт (1897, р. 97) ділив антропологію на дві частини: природничо-історичну та історичну, або передісторичну антропологію. Природничо-історична антропологія ще ділиться на дві частини: фізичну, або соматичну, і етнічну антропологію. Етнічна антропологія, в свою чергу, ділиться ще на: етнографію — що досліджує окремі народи, та етнологію — науку, що вивчає закономірності в духовому житті народів. Значно простішу

систему виробив другий німецький дослідник, Hauschild (1926), що поділив антропологію тільки на дві частини: фізичну і психічну. Під психічною антропологією він розумів етнологію, або етнографію в нашому розумінні. Німецький учений R. F. Kaindl (1903) всеосяжну науку про людину називав не антропологією, а »Völkerwissenschaft«, ділячи її на три частини: фізичну антропологію — »Völkerkunde«; дослідження однієї народності — »Volkskunde«; і опис народів, або етнографію — »Völkerbeschreibung«.

Австрійський дослідник M. Winternitz (1900) антропологію в широкому значенні ділив на три частини: фізичну, або соматологію, передісторію, або історію первісної культури, та етнологію — науку, що вивчає мову і письмо, техніку, релігію та мораль, мистецтво, історію виникнення наук та громадських організацій. Етнології повинні допомагати — етнологія загальна, етнографія окремих культурних народів та філологія. Отже, етнографія тут тільки допоміжна наука.

Швейцарський учений R. Martin (1914) ділив антропологію на дві частини: фізичну, або морфологічну (соматичну), що досліджує залишки первісної людини, та психічну антропологію, або етнологію (Völkerkunde), що вивчає залишки культури первісної людини, себто етнографію в нашому розумінні. При чому, обидві ці частини антропології, за Мартіном, зустрічаються разом у вивченні передісторії людства.

Еспанець L. de Hoyos Sainz (1917) теж визнавав етнографію тільки як одну з галузів антропології, але при цьому зазначав, що соматична (фізична) антропологія за об'єкт свого вивчення має раси, а завдання етнографії досліджувати народність, себто звичаї, вірування та обряди.

Зі слов'янських вчених, В. Передольський (1903) вважав, що існує різниця поміж антропологією окремого людського організму та антропологією організму соціального, але все ж то є одна наука, — антропологія. К. Тахтарьов (1924) під назвою »антропологія« розумів фізичну антропологію, палеонтологію та історію культури.

Наш український вчений, Хведір Вовк (1915), у своїй праці »Антропологія и ея университетское преподавание« вважав, що антропологія ділиться на дві частини: етнографічну та етнологічну. Перша з них ще може називатися порівняльною етнографією, — її завдання є вивчати форми побуту та його розвиток, а друга — етнологією, що вивчає самі народи, їхній етнічний склад та походження. Пізніше, здається, Хв. Вовк відмовився від цього моністичного погляду на антропологію, бо ж остання його праця називається »Студії з української етнографії та антропології«. Тут етнографія трактується як самостійна наука, що існує поруч з антропологією.

ЕТНОГРАФІЯ — ЦЕ САМОСТІЙНА НАУКА

Далеко не всі автори розглядали етнографію, як частину антропології, чи якоїсь іншої »єдиної« науки про людину.

Так, австрійський лінгвіст F. Müller (1879) уважав, що антропологія має свої завдання, вона вивчає людину як представника зоологічного виду »homo«, з його фізичними та психологічними особливостями, а етнографія

розглядає людину, як члена певної людської громади, що об'єднана спільними звичаями, мовою та походженням.

Італісець Felice Finzi (1900 ?) думав, що завданням антропології є досліджувати морфологію розвитку людського роду, його відношення до зоологічних форм, вивчення всіх анатомічних, фізіологічних та патологічних факторів, що поєднані з людською думкою, моральними ідеями, процесами в ділянці почувань, волі та розуму. Етнографія ж є окремою галуззю знання, що вивчає людські громади, встановлює відміни поміж племенами та расами, досліджує сполучення їх у спільні групи, здійснює порівняльну аналізу мов, звичаїв, обрядів, мітів та культів.

Leon de Rosny (1900) на 2-му Міжнародному конгресі Етнографічних Товариств у Парижі, року 1889-го, завзято обстоював самостійність обидвох наук: етнографії та антропології. Він доводив, що етнографія вивчає розумову еволюцію людських громад (*l'etude de l'evolution intellectuelle des societies humaines*), а антропологія або природнича історія людини, має за об'єкт свого дослідження людські особи (*l'homme individuel*) та раси з погляду зоологічного (*au point de vue zoologique*).

В Німеччині, на початку 30-х років нашого століття (Когаров, 1928), антропологія вже була відокремлена від етнографії і ставила перед собою завдання досліджувати лише морфолого-соматичні особливості людського роду (E. Fischer, 1927, Walter Scheidt, 1927).

Зі слов'янських етнографів, Н. Н. Харузін, ще в 1901-му році писав, що етнографія, маючи певний об'єкт щодо свого вивчення, застосовує і певні методи дослідження та може робити і робить свої власні висновки, а тому і є наукою цілком незалежною. Антропологія вивчає фізичний світ людини, а етнографія — досліджує її вияви духового світу. Різниця поміж антропологією та етнографією є найбільше в тому, що перша це наука переважно природнича, а друга — суспільна. З цим погоджується і сестра названого дослідника, Віра Харузін (1909).

Л. Я. Штернберг (1904) вказує на те, що методи дослідження антропології та етнографії зовсім різні, і він категорично обстоює самостійність етнографії як науки.

Є. Г. Кагаров (1928) вважає, що навіть дискусія на цю тему є зайва, він пише: «Вся ця контрверсія порожня і зайва. Не можна ж бо через те, що антропологія етимологічно означає науку про людину, утворювати якусь всеосяжну царину знання, підкоривши їй етнографію та низку інших дисциплін». І далі: «Етнографія є тепер цілком самостійною та цілокупною наукою, що має свою царину вивчення і особливі дослідчі методи».

М. М. Могилянський (1916) шукав компромісового погляду і, як нам здається, найближче підійшов до справжнього стану речей; він писав, що етнографія — це спеціальна наукова дисципліна, але, будучи самостійною наукою, входить у систему антропологічних знань. Основне завдання етнографії, за Могилянським, є в тому, щоб вивчати розвиток інтелектуальних та духових сил людського роду, поскільки ті сили знаходять собі вияв у способі життя окремих груп народів. Далі автор зауважує, що викладання

етнографії, так само, як і антропології, повинно знайти собі місце на природничих факультетах університетів. Ми цілком погоджуємось з цим зауваженням автора, бо ж етнографія й справді є наукою емпіричною та індуктивною, а це й зближує її з науками природничими.

Розглядаючи етнографію як самостійну науку, незалежну від антропології, дехто з авторів робив іншу помилку: утотожнював етнографію з історією культури.

Так, напр., Богораз (1928) писав, що етнографія є наука про те, як постала та як розвинулась людська культура. Є. Кагаров (1928) вважав, що кінцева мета етнографії — вивчати морфологію і динаміку первісної культури людства.

Німецький етнограф Нойман (Naumann, 1921), розуміючи етнографію, як історію культури, в етнографічному матеріалі відрізняв дві категорії: первісний колективний набуток і ті цінності, які «спустилися донизу» (*gesunkenes Kulturgut*). Поміж цими двома нашаруваннями відбувається постійна дифузія (взаємне проникання) і ось завдання етнографії, за Нойманом, зводиться до того лише, щоб простежувати генезу та шляхи цієї вічної виміни; встановити закони розподілу культурних явищ. Матеріальні та духові цінності, що їх утворено в горішніх середовищах суспільства, згодом спускаються з верховин культурного шару вниз, в народні маси, тут відповідно переробляються та дещо змінюються і вже в новій формі передаються нащадкам. Так само перемішуються елементи масової культури, йдучи догори до культурних верств суспільства. В своєму «Нарисі побуту німецького народу» (1922) Нойман показав, що так зване народне вбрання є ніщо інше, як ті культурні форми, які вийшли з ужитку вищих клас населення, але привилися в народній масі. В той же час знаряддя, посуд, житло, — все це зберігає риси первісної доби. Народна драма та пісні повні елементів індивідуальної культури вищих верств населення, а хліборобські обряди та звичаї сягають своїм корінням до давнини примітивної общинної культури.

Вже цитований нами М. Могилянський (1908), завжди різко виступав проти утотожнення етнографії з історією культури та при цьому цілком слушно доводив, що історія культури має справу з людством взагалі, а етнографія — з расами та окремими народами. Для етнографа на першому місці повинно стояти поняття про етнос.

Окреме місце в історії народознавства займає визначення етнографії, як науки про «душу народу». Саме поняття «душа народу» (*Volksseele*) належить німецькому етнографові Йоганові Готфріду Гердеру (Johann Gottfried Herder, 1744-1803), що вживав цей термін майже в тому самому сенсі, як і пізніше Гегель (Hegel, 1770-1831) — «дух народів» (*Volksgeist*), «ідея народів» (*Völkergedanke*). Стейнталь і Лазарус (H. Steinthal, M. Lazarus), що в 1860-1890 роках видавали журнал «*Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft*», вперше спробували перенести поняття про «душу народу» на науковий ґрунт. Значно пізніше ідея про «душу народу» перейшла з Німеччини до романських народів. Так, напр., A. Fouillee (Sganzini, 1913) доводив,

що життя народу є ніщо інше, як поєднання психічних сил народу в одне ціле — «душу народу». Gustave Le-Bon (1913) писав про «l'ame d'un peuple, l'ame d'une race», під яким він розумів збірне поняття психологічних основ, що належить всім членам громади, народу, або расі. Отже, знову — «спільна душа народу». Італієць Россі (Pasquale Rossi, 1913) — вважав, що «душа натовпу» існує, як щось реальне і збудована вона так само, як «індивідуальна душа».

Зі слов'янських авторів, Густав Шпет (1927) обстоював науковість терміну «душа, дух народу» в розумінні збірного поняття, що як цілість повинна характеризувати «поведінку народу», а вкупі з постійністю диспозиції показувати «характер народу», який пізнається по сумі реакцій даного народу на зовнішні чинники, що впливають на нього.

Визначення етнографії, як науки про «душу народу», здається нам занадто загальним, невиразним, бо ж і самі ці терміни — «душа» і «народ» — є дуже абстрактні, хоча під словом «народ» часто розуміють селян, селянські маси. І дійсно, було і є багато авторів, які розуміють етнографію саме як науку про життя і побут селян.

Так, швейцарський етнограф Гофман-Краєр (Hoffman-Krauer, 1902) вважав, що обряди, звичаї, вірування, поезія, образотворче мистецтво, музика, танці, народна мова і таке інше, на нижчих ступенях свого розвитку охоплюють широкі верстви людности і це становить справжнє поле етнографії, а це все є «vulgus in populo», під яким він розумів селян, селянські маси. Боєт (W. Boette, 1928) теж підкреслював вагу селянства в етнографії, а італієць R. Corso (1923) писав, що фолкльор — це етнографія селянської класи. Так само розумів фолкльор і наш Філярет Колесса (1938) — «Середовище, — писав цей, нами шанований автор, — серед якого від віків живе й розвивається усна словесність українського народу, є головно і майже виключно — село. Через те вона носить на собі відбиток сільського життя, сільської обстанови, вона пристосована до світогляду сільського люду, черпає теми з його життя, освітлює події з його становища».

Цілком справедливо з цього приводу писав Адольф Страк (Adolf Strack, 1902), що хоча селянство через свій консерватизм є цінним джерелом для етнографа та проте й міські мешканці, а особливо робітники, ремісники, крамарі та інші трудівники, теж становлять об'єкт етнографічного дослідження.

Щодо українського селянства, то воно для нас, українських етнографів, має особливу цінність, бо саме селяни в часи лихоліття зберігали, як і тепер ще зберігають, наші національні традиції, наші звичаї, обряди, народне мистецтво, фолкльор, та все ж етнографічне вивчення українського народу не повинно обмежуватися тільки селянством.

Всі культурні й цивілізовані нації, а в першу чергу нації Європи, до якої належить і Україна, складаються не тільки з селян, а й з інших верств суспільства. Кожна соціальна верства має деякі особливості матеріальної та духовної культури, які теж повинні бути предметом вивчення етнографії, бо ж і вони є носіями національної культури. Існують важливі етногра-

фічні праці про побут, звичаї, вірування, творчість таких груп населення, як рибалки, дроворуби, ковалі, шахтарі, мірошники, військовики, моряки; є цікаві роботи і про дитячий фолкльор, бо ж і діти, а не тільки доросла людність, є носіями національної специфіки.

При вивченні окремих соціальних верств, чи професійних груп, при дослідженні особливостей їхньої культури та їхнього побуту, — головне для етнографа є та структура думання, той світогляд, що об'єднує всі верстви населення в одну національну групу.

За Кагаровим (1928), уся людність земної кулі ділиться на низку етнографічних формацій, які, пристосовуючись до певного життєвого оточення, екології, творять типові органічні єдності, де фізичний рабітус (*habitus*), психологічна структура та матеріальні, спеціальні й розумові елементи культури творять одне ціле.

Отже, окремі людські громади, що становлять собою одне ціле щодо походження, мови, культури та життєвих умов — творять тривкі сполуки у вигляді нації, а нація — це і є головний об'єкт етнографічного дослідження.

НАУКА ПРО НАЦІЮ

I

Об'єктом вивчення етнографії є народ у його історичному процесі; в процесі формування нації та розвитку національної свідомості.

Етнографія має своїм завданням простежити історію формування нації, виявити етнічні елементи, з яких нація складається; описати специфіку даного народу та показати, що саме відрізняє одну націю від другої, або навпаки, що їх споріднює. Отже, народ, його національна або етнічна специфіка — це головний об'єкт дослідження етнографії як науки.

Національна специфіка кожного народу має глибоке історичне коріння, бо процес формування нації є складним процесом злиття, перетворення та органічної адаптації культур окремих племен, а то й цілих народів.

В процесі формування нації відбувається забуття, відмирання одних і поява інших елементів культури і цивілізації, а це, в свою чергу, веде до зміни народних звичаїв, вірувань та обрядів. Ось чому, щоб дослідити характер культур і способи життя народу — основну базу національних прикмет і національного характеру, — треба, користуючись науковими методами, дослідити, вивчити звичаї, вірування та обряди, а також і матеріальну культуру даного народу, себто вивчити прикмети, які є джерелом формування національної свідомості. А національна свідомість, як це ми всі знаємо, є найкращим показником здібностей даного народу до державної організації.

Національна свідомість провідної верстви європейських народів існувала давно, але національна свідомість широких народних мас зформувалася значно пізніше, — вже після формування основних націй Європи. Це був кінець XVIII-го і початок XIX-го століть, коли в Європі національна проблема вперше почала *»inter homines esse«* — жити серед людей. Саме до

цього часу і стосуються перші спроби створити вчення про націю; в розробці цієї проблеми беруть участь історики, філософи, правники та етнографи. На особливу увагу заслуговувала у той час етиогенеза окремих європейських народів, бо ж кожна нація почала шукати історичного обґрунтування своїх прав на творення національної незалежної держави. Крім того, народи, які були політично роз'єднані, почали шукати теоретичної бази своєї боротьби за національне об'єднання, за творення національних цілісних держав.

Проблема етнічної і національної специфіки опинилася в центрі наукової, теоретичної думки; в цей час і народжується етнографія, як наука про народ, про націю; звертається увагу на фолклор, як на вияв народної, національної духовності.

Отже, етнографія і фолклористика були покликані до життя практичними потребами розвитку людського суспільства і тими ж потребами був визначений їхній характер, як наук про історію формування і розвитку нації та національної свідомості.

В різних країнах Європи етнографічна наука розвивалася по-різному. Так, наприклад, в Англії і Франції, — країнах, які, взагалі кажучи, не знали національного гніту, етнографічне дослідження своїх власних народів ніколи не стояло в центрі уваги етнографії, натомість головна увага, більшість сил і засобів цих країн були направлені на дослідження колоніальних народів*.

В Німеччині етнографія, як наука, зформувалася в період боротьби за національне об'єднання німецького народу; в період, коли була необхідність науково обґрунтувати національну спорідненість окремих роз'єднаних груп німецького народу; виявити глибоке історичне коріння тієї спорідненості, — така була практична потреба, що викликала до життя німецьку етнографію і німецьку фолклористику з її славною мітологічною школою. Але коли Німеччина вийшла на шлях колоніальних загарбувань, зацікавлення в етнографічному дослідженні свого власного народу відійшло на другий план, натомість німецькі етнографи почали широко вивчати, досліджувати колоніальні народи.

Наша українська етнографія почала розвиватися і зформувалася, як наука, протягом XIX-го століття. Це був період крутого піднесення української громадської думки; період буйного відродження і формування української національної свідомості, — час Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Марка Вовчка, Миколи Гоголя, кн. Цертелєва, Михайла Максимовича, Павла Чубинського, а потім Івана Франка, Володимира Гнатюка, Філарета Колесси та багато інших.

Етнографія і фолклористика в тісній співпраці з іншими галузями людського знання багато і наполегливо працювали для формування і розвитку української національної свідомості.

Головним об'єктом дослідження української етнографії було і є те, що робить Україну саме Україною, а не »Южно-Русским краем«, »Малополь-

*) Здається нам дуже імовірним, що тепер, коли Вел. Британія втрачає свої колонії, британські етнографи і фолклористи візьмуться за дослідження свого власного народу.

скою», чи »СССР«-ом, себто досліджує, вивчає і висуває на перше місце наші національні прикмети, наш національний характер, наше справжнє національне обличчя.

Українські народні звичаї, національні обряди, пісні, перекази та легенди; наша народна матеріальна культура: національний одяг, народні способи будівництва споруд, засоби і способи виробництва — все це дороге і важливе для нас, бо воно наше, воно створене нашим народом, на нашій предковичній землі, а тому треба його вивчати, досліджувати і передавати з покоління в покоління, як живе євшан-зілля вічно живучої нації.

Нові досягнення науки і цивілізації теж сприймаються кожним народом по-своєму, на свій національний лад; нові елементи побуту набувають національних прикмет, а тому й стають об'єктом етнографічного дослідження.

Етнографія завжди і скрізь була і є актуальною наукою, бо вона завжди перебуває в безпосередньому зв'язку з розвитком національної проблеми.

Підкореним націям етнографія дає матеріал для обґрунтування своїх вимог на відокремлення, на творення своїх незалежних національних держав.

То зовсім не випадково, що до революції 1917-го року, з ласки російського окупанта в Україні не існувало жодної наукової, чи науково-дослідної установи, де б розроблялися проблеми української етнографії і національного фолкльору. В університетах етнографія не вивчалась, етнографічних товариств не було. Була лише одна »Этнографическо-статистическая экспедиция въ Западно-Русскій край«, яка під керівництвом Павла Чубинського збирала і видала »Труды« (1872-78) з дуже цінним, та все ж сирим етнографічним матеріалом, без жодної наукової аналізи.

Після революції, користуючись тимчасовою свободою, силами українських учених були створені в Україні Етнографічна Комісія при Академії Наук, Кабінет антропології та етнології теж при Академії Наук, Етнографічно-краєзнавча секція Харківської науково-дослідної катедри історії української культури. Почали виходити журнали: »Етнографічний Вісник«, »Краєзнавство«, »Побут«. Українські етнографи розгорнули велику науково-творчу, національно-корисну працю і, природно, це злякало окупанта: в 30-х роках були ліквідовані всі наукові установи, всі публікації, які займалися проблемами дослідження культури і побуту українського народу.

Знову наступив довгий період мертвої мовчанки в українській етнографії.

Аж після дванадцяти років, по закінченні другої світової війни, 1957-го року почав виходити друком в Києві один-єдиний журнал »Народна творчість та етнографія«, і то не під керівництвом науковця-етнографа, а лише поета Максима Рильського, який, в розділі »Публікації«, друкує »Народні пісні про Леніна«, про »Мудру партію«, про »Семирічку« та інші фальсифікати, наклепи на українську народну творчість. Основне ж завдання етнографії, а саме: дослідження національної специфіки; національних особливостей культури і побуту та вивчення інших національних проблем, — в сучасній Україні залишається мертвим застоєм ще й досі.

Щодо країн Західної Європи та Північної Америки, то в перші роки після другої світової війни національна проблема в цих країнах стала модною темою не тільки в етнографічній, а й у соціологічній літературі. Почали з'являтися книжки, ба навіть виникла ціла література, де автори-космополіти намагалися заперечити ідею національно-державної суверенності, але, здебільшого, не своїх великих «старих» держав, а тільки тих, що лише домагаються національної суверенності, — тих менших, що не хочуть сидіти тихо.

Так, напр., у Лондоні, 1945-го року з'явилася книга Есперсона «Людство, нація та індивідуальність» ("Mankind, Nation and Individual"), де автор намагається доводити, що ніколи і ніде не було встановлено, що саме треба розуміти під словом «нація». А щоб підірвати ідею національної суверенності, він пропонує усунути з компетенції нації всі політичні та військові справи, ба навіть більше, він пропонує усунути емоційні почуття, що викликаються любов'ю до свого народу і гордістю за свою націю. Ідея, як бачимо, божевільна, але дивне те, що голос Есперсона не був самотнім...

Тоді ж, року 1945-го, в Нью-Йорку з'явилася книга Кона «Ідея націоналізму» (H. Kohn: "The idea of Nationalism"), де Кон пише, що нація — це пережиток епохи варварства і дикунства, та що ідея націоналізму була розвинена ще в стародавніх людей і в греків, а в нашому модерному суспільстві — це вже віджилий анахронізм. Кон вважає, що нація не має ніяких постійних обов'язкових прикмет, що це поняття не передбачає ніяких об'єктивних факторів. Нація — це чиста ідея, а національність формується рішенням створити національність. Люди вільні як створити націю, так і розв'язати її. Якщо навіть національність виникла, вона може знову зникнути; може бути поглинута більшою, або новою національністю. Національність є продуктом живої історії людства, а тому вона завжди непостійна, текуча.

Отак безпідставно, називаючи націю штучним творивом, Кон проголошує, що індивідуальна свобода мусить бути організована зверх національної. Він пропонує розірвати зв'язок нації з державою, «деполітизувати національність». Отже, — хаос, анархія, космополітизм — це ідеал для Кона. Далі він робить поступку для сантиментальних людей, радячи розглядати національність як «особисте хвилююче почуття», але поза зв'язком будь-якої політичної організованості. Боротьбу за національну незалежність той пан називає не інакше, як «провінційальний тоталітаризм».

Але далі бачимо, що ці рецепти Кона призначені не для всіх, що не всі нації «віджитий анахронізм», бо ось, наприклад, американська нація ліпша за інші, бо вона, мовляв, була зформована універсальною ідеєю, а тому кожний може бути включений в американську націю, а то й асимільований цією нацією. Більше того, кожний повинен зробитися американцем, бо майбутнє, бачте, належить «американському духу». Америка — це праобраз майбутнього суспільства. Отже, щодо Америки, то їй до лиця націоналізм, а для інших — індивідуальний космополітизм.

Альфред Коббан у книзі «Національне самовизначення» ("National Self-determination", London, 1945) пропонує відкинути національну суверенність, бо вона, мовляв, непримиренна з вирішенням основних проблем сучасного світу — «економічні і військові умови диктують потребу створити широкі політичні угруповання», а національна суверенність, як думає Коббан, перешкоджає цьому.

Дон Луїджі Стурцо в книзі «Націоналізм та інтернаціоналізм» ("Nationalism and Internationalism, New York, 1946) пропонує дуже легкий «бізнес», а саме: замінити національну свідомість інтернаціональною свідомістю, бо це необхідна передумова до створення «понаддержави» зі світовим парламентом і світовим урядом, — наївна і немудра вигадка!

Австрійський соціаліст, Оскар Паллак, заявив, що час малих національних держав відійшов у минуле, а бельгійський соціаліст Спаак оголосив національну суверенність старою реакційною ідеєю, що вийшла з моди, але у Конго, як ми знаємо, йому не повірили.

Вся ця писанина та всі ці вислови безглузді й шкідливі, бо, як всі ми добре знаємо, кожний народ, — великий чи малий, — має свій національний характер, свій власний спосіб життя, свої звичаї, свої обряди і свої уподобання. Кожний народ любить свою національну культуру, гордиться нею, шанує і розвиває її. Кожний народ має природне право на свою національно-державну суверенність.

Космополіт-безбачченко завжди і скрізь викликає до себе тільки зневагу і призириство всіх чесних людей. Послаблення національного почуття, втрата національної гордості завжди і скрізь вважалися і вважаються явищем патологічним, ненормальним і шкідливим.

Етнографія, як наука про націю, здавалося б, втрачає свій зміст там, де починається космополітизм; де національну культуру намагаються замінити штучним творивом якоїсь «світової культурної моделі». На наше здивування, американські етнографи на чолі з професором Чикагського університету, У. Уорнером, організували у стейті Арізона школу для підготовки «світових громадян». Про ту т. зв. школу була навіть спеціальна публікація в "American Anthropologist" (3, 1948), де пояснювалося, що студентами в тій школі можуть бути тільки молоді люди, які ще «не обтяжені національними забобонами». Отже, школа модерних яничарів, зрадників своїх батьків, свого народу. Бути вчителем у такій школі — це велика ганьба для вченого взагалі, а для етнографа тим більше.

III

В той же самий час, у перші роки після закінчення другої світової війни, підсовєтські етнографи критикували західний і американський космополітизм, заявляючи, що ідеї «буржуазного націоналізму» їм теж чужі, та що «прапором совєтської етнографії є пролетарський інтернаціоналізм». Але що ж то таке «пролетарський інтернаціоналізм» і чим він відрізняється від космополітизму?

Відповідь на це питання знаходимо в статті І. І. Потехіна «Задачи борьбы с космополитизмом в этнографии» (Сов. этнография, 2, 1949). Сам Потехін, як можна судити по тону його статті, є політруком в етнографії, а тому, — дуже імовірно, — його точка погляду є партійною директивою для підсоветських етнографів. А він, Потехін, думає, що — «тільки в соціалістичному суспільстві (очевидно, московського типу) національні інтереси гармонійно зливаються з інтересами інтернаціональними». Іншими словами, під большевицько-московською кормигою все мусить бути згармонізоване.

Але це ще не відповідь на поставлене вгорі питання, це тільки передмова до нього. Сама ж суть різниці поміж космополітизмом і пролетарським інтернаціоналізмом яскраво проявляється там, де Потехін критикує професора Проппа, російського ж фолклориста, за те, що той в своїй роботі «Исторические корни волшебной сказки» замало хвалив російську науку і забагато «роздував заслуги різних європейських авторитетів». І ось саме за це він космополіт, бож якби він, Пропп, був «чесним інтернаціоналістом», то роздував би тільки авторитет російської науки.

Отже, роздування заслуг європейських авторитетів — це «безрідний космополітизм», а вихвалювання російської науки — це «пролетарський інтернаціоналізм». Оце і є точна відповідь на поставлене вгорі питання.

Можемо навести ще кілька характеристичних прикладів потехінського, чи то пак «пролетарського інтернаціоналізму» в етнографії.

На конференції по вивченню фіно-угорських народів, при лєнінградському університеті, року 1947-му, член-кореспондент Академії Наук СРСР, Д. К. Зеленін*, прочитав доповідь про спільні елементи в стародавній руській і фінській одязі. При цьому доповідач ствердив, що фіни дістали свій національний одяг не від «русских», а з Заходу. «Виявляється, — з жахом стверджує Потехін, — що шушан-жупан пересік всю Європу, пройшов від Піренейського півострова аж до Мордві на сході Європи, ба більше того, — з Заходу прийшла мода на головне вбрання у вигляді птаха». Все це космополітизм і низькопоклонство перед Заходом, бо якби Зеленін був «пролетарським інтернаціоналістом», то він говорив би навпаки, що шушан-жупан прийшов з Московщини на Захід, то дарма, що на Московщині той одяг якщо й носили, то значно пізніше ніж на Заході.

Дісталось від Потехіна і професорові Жирмунському за те, що мав сумнів, кому належить героїчний епос узбекського народу? «З точки погляду проф. Жирмунського, — пише Потехін, — безрідний сюжет «Чоловік на весіллі своєї дружини», що виник невідомо де і коли, гуляє по всьому світі та визначає не тільки епос узбекського народу, а й пісні «Про повернення солдата». Це ж бо теж «безрідний космополітизм», бож де можуть виникати епоси та пісні для узбеків, як не в Москві?!

*) Ця доповідь Зеленіна була надрукована в «Советское финно-угроведение», I, Ленинградский ордена Ленина Государственный университет. Ученые записки. Серия востоковедческих наук. Вып. 2, 1948. Стаття Зеленіна має інтерес і для української етнографії, бо пояснює дещо і про походження нашого національного одягу. — О. В.

Дісталось ще від Потехіна і археологові Равдонісові за те, що текст другого тому його праці «История первобытного общества» (1948) рясіє від знахідок закордонних учених і «рідко, дуже рідко зустрічаються імена російських учених».

Як бачимо, «пролетарський інтернаціоналізм» советського типу — це ніщо інше, як старий як світ російський великодержавний шовінізм. Етнографія в даному випадку є ніщо інше, як ще один засіб пропаганди своєї «великості» та «могутності», — пропаганди старого російського імперіялізму. Саме для цього вони й розвивають свою етнографію і в той же час здушують розвиток етнографічної науки інших народів.

До речі, в 30-х роках, коли в Україні всі етнографічні наукові установи й організації були закриті, а їхні видання ліквідовані, в самій Московщині всі етнографічні установи і всі їхні видання продовжували існувати, як існують ще й досі. Журнал «Советская этнография», наприклад, безперервно виходить ось уже біля сорока років, і редагують його не поети, а такі справжні науковці-етнографи.

І, нарешті, ми можемо сказати твердо і впевнено, що ніякий космополітизм та ніякий інтернаціоналізм не здібні замінити собою націю, бо національні почуття — це природні почуття кожної нормальної людини і ніякими штучними вигадками їх замінити не можна.

Етнографія — це наука про націю, і вона повинна бути справжньою наукою, що вивчає, досліджує і стверджує національну специфіку; національні особливості культури і побуту народу.

Але перше і найголовніше завдання етнографії — це плекати глибоку національну свідомість і давати наукові обґрунтування природних прав бездержавного народу на його національно-державну суверенність.

ЗВ'ЯЗОК ЕТНОГРАФІЇ З ІНШИМИ НАУКАМИ

Етнографія пов'язана з іншими ділянками людського знання, як ось з історією, археологією, мовознавством, антропологією, частково з ботанікою, зоологією, географією та іншими науковими дисциплінами.

З історією етнографія пов'язана тому, що події історії народу мають значний вплив на його культуру і побут; з другого боку, правильне розуміння історичних подій вимагає всебічного обліку культурно-побутових особливостей даного народу, нації.

З археологією етнографія пов'язана тому, що досліджуючи історію формування культури даного народу, а особливо вивчаючи його походження, етнографія постійно звертається до матеріалів археології, які допомагають відновляти картину первісної культури людства. В свою чергу археологія широко користується даними етнографії при реконструкції культури стародавнього населення, що залишило по собі ті, чи інші археологічні пам'ятки.

З мовознавством етнографія пов'язана тому, що мова, як одна з найважливіших етнічних прикмет, дає етнографії багато важливих відомостей для дослідження національних прикмет даного народу, чи характеристичних

особливостей окремих етнічних груп. Зі свого боку етнографічні матеріали часто допомагають мовознавству в дослідженні історії та поширенні мови, чи її окремих діалектів, а також і процесів асиміляції.

З *антропологією*, як наукою про фізичну природу людини, етнографія стикається найбільшою мірою при дослідженні проблеми етногенези, — проблеми походження народу чи нації. Крім того, для етнографа має велике значення антропографія — частина антропології, що вивчає прикмети окремих людських рас.

З *природничих наук*, крім антропології, етнографія якоюсь мірою пов'язана з *медициною* та *ветеринарією* при дослідженні народних способів лікування тварин і людей. Крім того, існує ще *етноботаніка* — частина етнографії, що вивчає народні способи використання рослин, а особливо дикоростучих, в щоденному побуті та в народній медицині; *етнозоологія* — дослідження тварин у звичаях і віруваннях народу.

З *географією* етнографія пов'язана якоюсь мірою при дослідженні географічних, чи краще сказати, екологічних (природних) умов, у яких формуються культурні та побутові особливості народу. Досить близькі для географії проблеми розселення народів по земній поверхні та проблеми етнічної статистики і картографії, що також входять і до кола ведення частини етнографії, що має назву «етнічна географія».

Крім того, етнографія пов'язана з *архітектурою* при вивченні народної архітектури та традиційних способів будування споруд; з *мистецтвознавством* — при дослідженні народного мистецтва.

Щодо *історії культури*, то етнографія відрізняється від останньої тим, що намагається встановлювати етнографічні формації, а історія первісної культури вивчає людство в цілому.

За Кагаровим (1928), етнографія відрізняється від *генетичної соціології* тим, що вивчає процес розвитку суспільного життя в конкретних утворах його (конкретного народу, нації, — О. В.) з допомогою комплексної методи, а генетична соціологія ставить своїм завданням типологічно будувати історію суспільства та встановлювати загальні закони розвитку його, від первісних ступенів — до вищих та складних суспільних організмів.

Етнографія певною мірою сходиться з *демографією*, бо обидві ці науки досліджують людські колективи; але демографія досліджує склад та рух людности з погляду статі, віку, родинного стану, економічного становища, народження, шлюби, смертність людей взагалі, ігноруючи при цьому національний момент, а етнографія має справу саме з племінними або національними групами.

Для розуміння завдань етнографії дуже важливо правильно зрозуміти взаємовідношення її з усіма переліченими тут науками, а ще важливіше вміти правильно сполучати дані цих наук; вміти практично застосовувати, розробляти, комбінувати матеріали всіх цих наукових предметів. Для цього треба багато знати, треба мати широку ерудицію одночасно в кількох науках, а особливо в біології і соціальних предметах, бо ж етнографія, як ніяка інша наука, стоїть на кордоні поміж соціологією і природознавством.

ФОЛКЛОР

Термін «фолклор» ("Folk-lore") вперше запропонував відомий англійський історик Вільям Томс (W. J. Thoms), виступивши під ім'ям Амвросія Мертон в лондонській газеті "The Atheneum" (від 22-го серпня 1846 року) з закликом збирати та публікувати матеріали стародавньої поезії, обрядів і вірування. Вже в той час така ідея не була новою, бо саме поняття про суму виявів народної творчості відоме було в літературі під іншими назвами. Ще за доби німецької романтики (початок XIX-го століття) виникає ціла низка нових термінів: "Volkstum", "Volkheit", "Volkskunde", "Volksforschung". З них "Volkheit" вживає Гете в своїх "Maximen und Reflexionen", "Volkstumskunde" трапляється у F. L. Jahn'овій книзі "Deutsches Volkstum", що вийшла в Любеку року 1810-го, а слово "Volkskunde", що дослівно відповідає англійському термінові "Folk-lore", вперше вжив J. F. Knaffl року 1813 (V. Geramb, 1924).

В наш час різні європейські народи на означення народної творчості, поруч з терміном "Folk-lore", вживають і свою власну термінологію, а саме: в Німеччині: "Volkskunde", "Volkstumskunde", "Volkslehre" і "Volklore"; у Франції — "Traditions populaires", "folklore", "demologie", "demospsychologie"; в Італії — "Tradizioni popolari il folklore" (Corso), "demospsychologia" (Oitre, Imbriani), "demologia" (Stanisl. Prato), "scienza demica" (Emilio Teza), "etnografia" (L. Loria); в Іспанії — "Tradiciones populares, el folklore" (Guichot), "saber popular", "demologia", "demosofia", "demotecnografia"; в Португалії — "Demotica", "folklore"; в Греції — "Laografia".

Слов'янські народи теж, поруч з терміном «фолклор», вживають і свою власну термінологію. Поляки — "Podania ludowe", "folklor"; чехи — "Lidověda", "Narodopis", "folklor"; сербо-хорвати — »Народне умотворене«, "Narodne umotvorine", "folklor"; болгари — »Народни умотворения«, »фолклор«; москалі — »Народное творчество«, »фольклор«; українці — »Народна творчість«, »усна словесність« і »фолклор«.

Погляди вчених на суть та межі фолклористики різко розходяться. Ця проблема вже не раз в історії науки викликала жваві дискусії. Перша з таких дискусій виникла ще року 1884-го на сторінках лондонського журналу "Folk-lore". Дискутувалися тоді такі проблеми: зміст, завдання та методи науки про фолклор. E. Sidney Hartland (1884-1885) визначав фолклористику як антропологію в застосуванні до психічного життя малокультурної людини. При чому, фолклористика, на його погляд, не обмежується вивченням архаїчних форм, а досліджує також і новотвори.

G. L. Gomme (1885) заперечував ці погляди Гертлянда і накреслював чотири стадії в науковому дослідженні фолклору, а саме: фолклор сучасних цивілізованих народів — це вихідний пункт до вивчення фолклору взагалі; порівнювання до подібних явищ в житті інших європейських народів; аналогії та паралелі в індійському фолклорі та, нарешті, порівняння зібраного матеріалу з уявами сучасних дикунів, щоб встановити природу та еволюцію факту, який цікавить дослідника. В іншій своїй роботі G. L. Gomme (1890) доводить, що різниця поміж фолклором та антропологією є в тому, що антропологія (етнографія в нашому розумінні)

вивчає вірування і звичаї некультурних народів з усіх боків, а фолкльористика тільки з боку психологічного. Таке психологічне дослідження, мовляв, може пояснити ті залишки первісної доби, які збереглися в пізніших нашаруваннях культури.

Своєрідне тлумачення терміну »фолкльор« запропонувала, на сторінках "The Folk-lore" (III, 1885, 97 ff. 267 ff.) Charlota Brune; вона говорила, що фолкльор не є наука про народ, а лише наука народу, народна мудрість, а це значить, що фолкльор не є наукою в звичайному значенні цього слова; фолкльор може служити тільки матеріалом для науки. Стосунки поміж фолкльором і наукою такі, як, наприклад, поміж мовою і лінгвістикою, людиною і антропологією.

Проф. Ю. М. Соколов (1926) теж вважає, що фолкльор — це лише матеріал для науки, а фолкльористика — це вже наука про фолкльор. Цей розподіл був прийнятий іншими науковцями і тепер цією термінологією користуються всі, чи майже всі, сучасні дослідники народної творчості.

Досить правильно, на наш погляд, давав визначення фолкльору Вл. Лесевич (1889), він писав: »Фолкльор — це ціла сукупність народного знання, вся маса різноманітних відомостей та висловлювань народу про своє життя, що ґрунтуються на усній традиції і стоять поза культурними впливами«.

Досить цікаві погляди на завдання фолкльору мав А. van Genneper (1924): фолкльор, — писав він, — це не є звичайна збірка розрізнених дрібних фактів, більш-менш цікавих чи розважних, це синтетична наука, що вивчає спеціально селян та сільське життя, а також відгуки його в оточенні індустріальному і міському. До компетенції фолкльору цей автор включав не тільки казки та легенди, пісні, вірування, прислів'я, магичні обряди, а також і танці, народне шанування святих, житло, оселю, посуд, знаряддя, мистецтво, звичаєве право і, нарешті, характер почувань та способи вислову.

Дещо дивно звучить визначення фолкльористики Lewis'a Spence. В його "An Introduction to the Mythology" (London, 1921) записано, що фолкльор охоплює лише залишки або пережитки стародавніх вірувань і обрядів, що існують серед неосвічених та напівосвічених шарів культурних націй, а тому, — як він думає, — можна говорити про фолкльор Англії, Німеччини або Італії, але говорити про фолкльор дикунів Африки, Австралії, чи Америки... незвичайно неправильно (is highly incorrect).

R. R. Marett (1920) в своїй праці "Psychology and Folk-lore" (London, 1920), розумів фолкльор не як поклади інертної маси культурних залишків, пережитків (an inert mass of cultural fossils), а як рух або процес (movement or process), що тісно поєднаний з примітивним, на його погляд, світовідчуттям.

За Кагаровим (1928), фолкльористику треба вважати за особливий »сегмент етнографії«, що охоплює вивчення усної поетичної творчості та побуту примітивів, але через особливості обслідуваного матеріалу, він (фолкльор) тісно поєднаний з літературознавством.

Михайло Грушевський (1923) народний твір характеризує такими словами: »Твір незаписаний — перепущений через усну традицію поколінь, часом довгого ряду їх, — тратить ці контури, обтерається, шліфується, як камінь, несений водою. Колектив, властиво, цілий ряд колективів, через які цей

твір переходить, мандруючи з покоління в покоління, з краю в край... мають тенденцію стирати все індивідуальне, зв'язане з обставинами місця і моменту, а полишати й розвивати найбільш загальне, яке віддає настрої типові, загальнолюдські, більше-менше, спільні різним верствам, часам і місцям».

Філарет Колесса (1938), характеризуючи усну словесність, пише: «Цією назвою обіймаємо увесь засіб словесних творів, віршованих і прозових, що, без допомоги письма, зберігаються в пам'яті народних мас та впродовж довгого часу, не раз цілих століть, переходять усним переказом із покоління в покоління. Такі твори — чи їх складають талановиті одиниці з-поміж неписьменних селян, чи письменні люди, — переходять в усну традицію широких кіл і стають анонімні, приспособлюються своїм висловом і формою до стилю й духа народної поезії, та, підлягаючи безнастанним змінам, живуть у великому числі відмін, що творяться майже при кожному їх повторенні з пам'яті».

Але усна словесність — це тільки один з видів народної творчості. Народна ж творчість у широкому і повному значенні цього слова, як ми розуміємо, охоплює всі види мистецько-творчої діяльності народу: поетичну або усну творчість, народну музику, танці, народний театр, образотворче і орнаментальне мистецтво, що проявляється в оздобах одягу, вишивках, килимах, розписах стін, різьбі по дереву, металу, кераміці, народній архітектурі. У всіх цих видах творчої діяльності народ змальовує реальну дійсність, зображує і оспівує красу природи рідної землі, висловлює свої почуття і прагнення; в народних творах яскраво розкривається своєрідність мистецької культури народу, його справжні національні особливості і національні ідеали.

Правдивість образів народних творів, сила і переконливість їх, обумовлені досконалістю знання реальної дійсності, що здобувається в наслідок багатовікового історичного досвіду народних мас. В народній творчості завжди і скрізь відчувається глибока правда.

Звертаючись до широкого кола життєвих явищ, народна творчість перетворює їх у багатство і барвистість образів, які так щедро просякнуті поетичною уявою. Мистецькі образи, теми, мотиви, творчі засоби народних творів — все це наслідок колективної творчої діяльності народу. Вдосконалюючись, народний твір передається з покоління в покоління, творячи велику спадковість національної культури народу. Дотримуючись створеної віками стійкої традиції, народ безперервно творить все нові й нові форми та образи.

На ґрунті народної творчості виникають різноманітні форми професійного мистецтва, — мистецтва, що спирається на спеціальне систематичне виховання. Отже, народна творчість є історичною основою, на якій розвивається висока національна культура.

На закінчення цього розділу звернемося і до советського розуміння фолкльору. Вже згаданий вище нами І. І. Потехін на «Вченій раді» в Інституті етнографії (Ленінград, 1948) спочатку говорив зовсім правильно, що фолкльор за своєю природою є близький і зрозумілий всім і кожному як формою, так і змістом. Вплив фолкльору на народ дуже великий, а тому, мовляв, фолклористи повинні пам'ятати, що в їхніх руках фолкльор

мусить стати засобом... »комуністичного виховання советського народу«. Але Потехін, як видно, розуміє, що справжній фолкльор завжди був, є і буде засобом тільки національного виховання, а тому він вважає, що фолклористи »зобов'язані втручатися у самий процес творення народного мистецтва«. Отже, за Потехіним фолклористи мусять займатися фальсифікацією народної творчості, мусять вигадувати так званий »советський фолкльор«.

І ось саме таким, вигаданим фолкльором, і заповнюються всі »публікації« в советських етнографічних виданнях, а особливо в Україні, українською мовою, під редакцією Максима Рильського.

Що ж ми можемо зробити в дослідженні і розвитку етнографічної науки тут, на чужині?

На мою думку, перш за все ми повинні подбати про підготовку наукових кадрів в ділянці етнографії. Ми мусимо мати тут гурт здібних і добре підготовлених людей, які б розуміли всю повноту значення етнографії, як науки про націю.

Для цього необхідно, щоб здібні і серйозні люди серед нашої інтелігенції, самі взялися за студювання бодай окремих ділянок етнографічної науки.

Як базу для розвитку етнографічно-наукової діяльності тут на чужині, необхідно, як мені здається, організувати українські національні музеї по більших і краще організованих осередках.

Крім того, в програму шкіл українознавства необхідно ввести курс вивчення української етнографії та української народної творчості. Необхідно навчити дітей знати, любити і шанувати звичаї свого народу.

Щодо збору етнографічних матеріалів та матеріалів народної творчості, то тут, на чужині, ми не можемо зібрати надто багато, але дещо зібрати все ж таки можемо. Наприклад, ми можемо збирати оповідання-спогади наших людей про звичаї, обряди та інші побутові деталі з життя в Україні, що ще залишилися у пам'яті емігрантів.

Крім того, можна збирати спогади наших людей про перші враження з чужини, про зустріч з іншими народами, з життя і праці на чужині, в чужому оточенні, в оточенні чужої мови і чужих звичаїв. Часом трапляються цікаві спостереження наших людей над звичаями інших народів. При цьому можна зробити аналізу тих спостережень: що є спільне з нашими звичаями, а що є різне. Далі: труднощі з чужою мовою, способи порозумітись із чужинцями, не знаючи їхньої мови. Описати, як дотримуються наші люди звичаїв свого народу в умовах чужини; як святкують Різдво, Великдень, Зелені Свята тощо. Можуть бути цікаві спостереження над мішаними подружжями; над взаєминами дітей-емігрантів з дітьми місцевого населення, а також і над взаєминами батьків і дітей в умовах чужини. Такі записи можуть послужити важливим матеріалом для етнографічного дослідження українського населення на чужині.

МЕТОДИ ЗБИРАННЯ МАТЕРІЯЛУ

Існує два способи збору етнографічного матеріалу, а саме: *лабораторний* спосіб — це коли потрібний матеріал збирається в музеях, архівах та

бібліотеках; і *польовий*, — коли матеріал збирається безпосередньо на місці, серед того народу, чи тої етнічної групи, яка цікавить дослідника.

Польовий спосіб збирання матеріалу, в свою чергу, ділиться на дві методи: *стаціонарну* — це коли дослідник перебуває з науковою метою в досліджуваній місцевості щонайменше один етнографічний рік; і *короткотермінову*, що триває лише кілька місяців чи кілька тижнів.

Зібраний матеріал звичайно розподіляється на дві категорії: 1) безпосередні, або джерельні матеріали: сюди належать речі матеріального побуту, які можуть цікавити етнографа. В умовах чужини це можуть бути вишивки, килими, національний одяг, писанки, різьба по дереву, чи інші речі, що були вивезені емігрантами з їхнього місця народження, як матеріальні пам'ятки про Рідний Край. До цієї ж категорії можна віднести і записи оповідань-спогадів. 2) До другої категорії належать посередні матеріали, — це записи інших дослідників, свідчення літописців, згадки про етнографічні факти в газетах, чи журнальних статтях.

Щодо техніки збирання етнографічного матеріалу під час польової роботи, то існує два протилежні погляди. Одні вважають, що необхідно вживати точно вироблених форм у вигляді анкет, спеціальних бланків, спеціальних програм. Інші ж протестують проти будь-якої регламентації на тій підставі, що всі анкети і програми ніби підказують, а то й нав'язують певні відповіді, а це все веде до уніфікації та втрати оригінальності зібраного матеріалу.

Насправді ж все залежить від конкретних умов: який матеріал і від кого збирається. Якщо йде про збирання усних спогадів, то тут багато залежить від здібностей оповідача. Трапляються такі охочі і вмілі оповідачі, що їм ніякої анкети чи програми не потрібно. А буває й так, що кожне речення, а то й кожне слово треба «витагати», то в таких випадках програми й анкети необхідні.

Найпоширеніша форма для фіксування спостережень чи записів оповідань, є нотування в грубому «загальному» зошиті — все підряд. Незручність такої методи в тому, що там досить тяжко знайти запис, який у дану хвилину нам потрібний. Значно ліпше вживати «абетковий зошит», з літерами на сторінках, бо там можна розташовувати матеріал під окремими гаслами за абеткою. Наприклад, під «в» — «весілля», під «с» — «свята», під «д» — дитячі звичаї і т. д. Але найліпше вживати карткову систему, бо картки можна ставити за абеткою, чи в будь-який інший порядок, бож вони не прикріплені до постійного місця, як сторінки в зошиті.

Та на чому б не записувати, чи на сторінках зошита, чи на окремих картках, завжди треба точно зазначати місцевість про яку йде мова. Крім того, треба записати ім'я та прізвище оповідача, точну дату, коли зроблений запис і де саме, в якій країні та в якій місцевості.

Закінчуючи розмову про етнографію, як науку про націю, кличу українських учителів, студентів, звертаюсь до національно-свідомих людей доброї волі з проханням, з закликом, відновити, розвинути і поглибити вивчення етнографії, як головної науки про націю!

ETHNOGRAPHY IS A SCIENCE FOR STUDY OF NATIONS*

by

Dr. O. Woropay

SUMMARY

In his short foreword the author reminds the readers that the word "Ethnography" originated from Greek and is composed of two words: "Ethnos" — nation (or people) and "grapho" — to describe. For the first time the word "Ethnography" was used in the *Ethnographische Bildergalerie*, Nürnberg, 1791.

However, what does it mean to describe a nation? Which features of a nation or what separate individuals of it is it necessary to describe? And what kind of a relationship exists between Ethnography and other branches of human Science? All of these problems are important and urgent and they stirred a widespread debate among scholars of all nations in the 19th century. That discussion still goes on. Some scholars understand Ethnography as a subsidiary subject to Ethnology. Others consider it as a part of Anthropology and the third group classify Ethnography as a science for study of mode of life and culture of separate nations or tribes.

After examining principal points of this discussion the author approached the main problem of his lecture — a description of Ethnography as a study of a nation. He maintained that national-consciousness of the main nations of Europe was formed at the end of the 18 and the beginning of the 19th centuries. It was the time when the dependent nations began to search for historical foundations for their rights of formation of independent states. The nations which were politically divided were searching for the theoretical support for the idea of their national unity. And at that time Ethnography as a science was born. It was also the time when the attention was turned to folk-lore as an expression of the national spiritual life.

In various countries of Europe, Ethnography developed in different ways. In the countries which have not known national oppression, or have already forgotten it, such as England** and France, ethnographical research of their own people has not been in the centre of attention of their Ethnographers. Their interest was centred on the study of the colonial peoples.

In Germany Ethnography was born in the period of struggle of the German people for the unity of the German nation.

Our Ukrainian Ethnography began to develop as a science during the 19th century. It was the period of the revival and formation of the Ukrainian national-consciousness. The attention of Ukrainian Ethnographers was directed to the study of the ethnical specificity of their own people.

The author further discusses the West-European and American cosmopolitan point of view and such works as "Mankind, Nation and Individual" by Esperson, 1945; "The Idea of Nationalism" by H. Kohn, 1945; "National Self-

*) *The paper read at the First Seminar of the Advanced Teachers' Course for Ukrainian Schools. Leicester, 22-23 September, 1962.*

**) *The author believes that now, when England has lost almost all her colonial possessions, the main attention of British Ethnographers will be turned to their own people.*

determination" by A. Cobban, 1945; "Nationalism and Internationalism" by L. Sturcco, 1946 were mentioned. All these works have been published during the first years after the Second World War and their authors made unsuccessful attempts to substitute the Great Idea of National independency for the Cosmopolitanism.

Further the author has drawn the attention of his audience to the fact that Soviet official Ethnography rejects "Bourgeois Cosmopolitanism" and tries to substitute it for the "Proletarian Internationalism" which is nothing else but old Russian imperialism. The author comes to the conclusion that Ethnography has nothing in common either with cosmopolitanism or with internationalism because it is the science about ethnical features of a group of people, science about a nation.

In the chapter "Relations of Ethnography to other branches of science" the author discusses the relation of Ethnography to history, archaeology, linguistics, geography, anthropology and other natural science.

In the chapter "Folklore" is mentioned briefly the history of this term (W. J. Thomas, 1846) and also the history and development of the idea to collect and study the creative works of large masses of people.

In conclusion, the author gives the answer to the following questions: What can we do here, in exile, for a development of Ukrainian Ethnography? The answer leads to the four main points:

- 1) To encourage Ukrainian students to study Ethnography as a science of a nation;
- 2) To include in the curriculum of Ukrainian schools study of the Ukrainian Ethnography and Folk-lore;
- 3) To organize Ukrainian National Museums in Exile;
- 4) To study customs and mode of life of people among whom we are living at the moment.

Finally, the author gives some practical advice how to collect and preserve ethnographical materials.

БІБЛІОГРАФІЯ

- American Anthropologist, 3, 1948.
Aranzadi, de T. y L. de Hoyos, Etnografia. Madrid, 1917.
Boette, W. y John Meier'a, Deutsche Volkskunde, 1926.
Broca, P. Bull. de la Societe d'Anthropol., XI, 2, 304-305.
Chantre, Anthropologie, Lecon d'ouverture, Lyon, 1881.
Cobban, A. National Selfdetermination. London, 1945.
Corso, R. Folklore, Roma, 1923.
Duckworth, Morphology and Anthropology, Cambridge, 1915.
Esperson, Mankind, Nation and Individual, London, 1945.
Finzi, F. Archivio per l'antropologia e l'etnologia 1, 1.
Fischer, E., Scheidt, W. Anthropolog. Anzeiger IV, 1927.
Folk-Lore Journal, III, 1885, 97 ff. 267 ff.
Frazier, J. G. The Scope of Social Anthropology, London, 1908.
Gennep, Arln. Le folklore, Paris, 1924.
Geramb, V. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. XXXII, 71 ff.; Zeitschr. f. Deutsch-kunde XXXVIII, 1924.
Hausschild, Grundr. der Anthropologie, Berlin, 1926.
Hoffmann-Krayer, Ed. Die Volkskunde als Wissenschaft. Zürich, 1902.
Hoyos Sainz, de L. Etnografia, Madrid, 1917.
Hunt, J. Journal of the Anthropol. Society, II, 1864, p. LXXXIV.
Kaindl, R. Fr. Die Volkskunde, Leipzig, 1903.
Kohn, H. The Idea of Nationalism. New York, 1945.
Kroeber, A. L. Anthropology, London, 1923.

- Krause, F. Die Völkerkunde als Wissenschaft, Petermanns Mitteilg. LXVII, 1921.
- Le-Bon, Gust. y Sganzi, Fortschritte d. Völkerpsychologie etc. Bern, 1913, p. 229.
- Macalister, Rep. Brit. Assoc. for the Advanc. of Scienc., 1892.
- Marett, R. R. Psychology and Folk-Lore, London, 1920, p. 3 ff., 73 ff.
- Martin, R. Lehrbuch d. Anthropologie, Jena, 1914.
- Müller, Fr. Allgemeine Ethnographie, Wien, 1879.
- Naumann, Hans, Primitive Gemeinschaftskultur, Jena, 1921.
- Neumann, Hans, Grundzüge der deutschen Volkskunde, Leipzig, 1922.
- Pruner-Bey Bull. Societe d'Anthropol. VI, 2 Serie, 1865.
- Rosny, L. de, La science de la civilisation, Paris, 1900.
- Rossi, P. y Sganzi, Fortschritte d. Völkerpsych. Bern, 1913, p. 218.
- Schmidt, Emil, Centralblatt f. Anthropol., Ethnol. u. Urgesch. 1897.
- Schurtz, Heinr. Völkerkunde. Leipzig, 1903.
- Sganzi, Fortschritte d. Völkerpsychologie etc., Bern, 1913.
- Spence, Lewis, An Introduction to the Mythology, London, 1921.
- Steinmetz, S. R. Ethnolog. Stud. z. erst. Entwickl. d. Strafe, p. XI sq.
- Stoll, Otto, Die Entwicklung d. Völkerkunde von ihren Anfängen bis in die Neuzeit. Mitt. d. Geogr. Ethnograph. Gesellsch., Zürich, XVIII p. 3, 1918.
- Strack, Adolf, Hessische Blätter f. Volkskunde, I, 1902.
- Sturco, D. L. Nationalism and Internationalism, New York, 1946.
- Topinard, Paul, Elements d'anthropologie generale, p. 215.
- Tylor, Ed. Anthropology an Introduction to the Study of Man and Civilisation, London, 1881; (рус. переклад СПб, 1882).
- Weule, K. Völkerkunde u. Urgeschichte in XX Jahrh., 1902.
- Winternitz, M. Globus LXXXVIII, p. 371 f. 1900, N. 22/23.
- Борогаз, В. Г. Основы Этногеографии, Л., 1928.
- Ветухів, А. В. Віхи на шляху від старої статичної етнографії до сучасної динамічної етнології. Наук. Збірник Етн. Секції ХНДКІУК, 1927.
- Волковъ, Ф. К. (Хв. Вовк) Антропология и ея университетское преподавание. Ежегодн. Русск. Антроп. Общ., V, 1915, 99-107.
- Вовк, Хв. Студії з української етнографії та антроплогії, Прага (?).
- Грушевський, М. Історія української літератури, Київ-Львів, 1923.
- Кагаров, Євген. Завдання та методи Етнографії, Київ, 1928.
- Ковалівський, А. Етнографія та Етнологія, Черв. Шлях, 1925, кн. X.
- Колесса, Ф. Українська усна словесність, Львів, 1938.
- Лесевич, Вл. Памяти В. Г. Бѣлинскаго, М. 1889, стор. 343 і далі.
- Могиланський, Н. М. Предметъ и задачи Этнографіи. Живая Старина, XXV, 1916.
- Могиланський, Н. М. Этнографія и ея задачи. Ежегодникъ Русскаго Антроп. Общества, III, 1908, стор. 102-105.
- Передольскій, В. В. Антропология, СПб, 1903.
- Потехин, И. И. Хроника. Обсуждение на заседаниях ученого совета Института Этнографии основных недостатков и задач работы советских фольклористов. Советская Этнография, 3, стран. 149, Ленинград, 1948.
- Потехин, И. И. Задачи борьбы с космополитизмом в Этнографии. Сов. Этнография, 2, стор. 7 і далі, 1949.
- Соколов, Ю. М. Художественный фольклор. I, 1926.
- Тахтарев, К. М. Сравнительная история развития человеческого общества и общественных форм. I, 1924.
- Харузинъ, Н. Этнографія. I, СПб, 1901.
- Харузина, В. Этнографія, I, М., 1909.
- Шпет, Г. Введение в этническую психологию. М., 1927.
- Штернбергъ, Л. Этнография, Энцикл. Словарь Брокгауза-Ефрона, XII, СПб, 1904.
- Шуртц, Г. (Schurtz, H.) Краткое народовѣдѣніе, СПб, 1895.